

HER ER LONDON. Opløb foran radioforretningen Stjerne Radio i sommeren 1943, hvorfra den danske nyhedsudsendelse fra BBC sendes ud over gaden. Foto: Frihedsmuseet

GENGÆLDELSE. 13. maj 1944 blev Stjerne Radio sprængt i luften af den dansktyske Petergruppen, så en gammel facade kom til syne til bygningen var genopbygget. Foto: Frihedsmuseet

Holger Danske rejste sig i Stjerne Radios baglokale

Istedgade 31 lå under besættelsen en lille træbygning. Gennem tiden havde den huset forskellige forretninger, men fra 1941 var der radioforretning. Det var her bag Stjerne Radios prangende facade, at en lille gruppe modstandsparte mænd i 1942 begyndte at provokere besættelsesmagten. Det udviklede sig til den illegale sabotageorganisation Holger Danske – den største af sin slags. På lørdag indvies den genopbyggede Stjerne Radio som et monument over modstandskampen.

MODSTANDSKAMP

PETER BIRKELUND, HISTORIKER

Det startede fredeligt nok. 1. september 1942 overtog den da 35-årige Carl Munck Stjerne Radio, der solgte radioer, grammofoner og plader, og måneden efter ansatte han sin ven og soldaterkammerat fra livgarden Josef Søndergaard som bestyrer.

Søndergaard havde været i Finland i 1939-40, hvor han som frivillig i det danske finlandskorps ville kæmpe på finsk side i Vinterkrigen mellem Finland og Sovjetunionen. Sammen med Carls yngre brødre, Ove og Børge, der også havde været i livgarden, var de medlemmer af Foreningen af Danske Finlands-Frivillige. Carl Munck og hans brødre havde nu ikke været i Finland, men de sympatiserede med broderlandets kamp mod det kommunistiske Sovjet. Det var således fire stærkt forsvarsvenlige mænd, der i efteråret 1942 fik base i radioforretningen.

Krigens udvikling og den danske besættelsessituation var derfor et tilbagevendende diskussions-emne i forretningen. Der herskede en klar antitysk stemning, og diskussionerne gik højt i baglokalet, når man prøvede at finde ud af, hvordan man bedst kunne genere eller skade den tyske

besættelsesmagt. Men uden penge, kontakter eller våben var det ikke nemt.

Deres aktivisme fik derfor i første omgang afløb ved at anlægge en provokationslinje over for tyskerne. Det begyndte med at sende BBC's danske middagsudsendelse fra London ud over Istedgade fra højtaleren over forretningsdøren. Det fik naturligt nok de lokale handlende og forbipasserende til at forsamle sig på fortovet foran forretningen, og undertiden udviklede det sig til større opløb. En anden yndet sport var at få de tyske patruljer til at gå i takt til 'It's a Long Way to Tipperary', når de til og fra deres forlægnings på Alsgade Skole passerede gennem Istedgade.

Endelig havde de probritiske vinduesudstillinger i forretningen med store landkort, hvor krigens fronter var tegnet ind – og i sommeren 1943 med legetøjsfly med engelske og amerikanske mærker hængende over Sicilien, hvor de allierede i juli havde gjort landgang.

Både hos dansk politi og hos de tyske myndigheder var man opmærksom på provokationerne fra Stjerne Radio. Ingen af tingene var direkte ulovlige: Det var ikke forbudt at lytte til engelsk radio, selv om tyske støjsendere forsøgte at forhindre det, ligesom engelsk musik ikke heller ikke var bandlyst, og da de legale aviser trykte krigskort og vedhæftede dem som tillæg, var der heller ikke her tale om en egentlig overtrædelse.

Men myndighederne var ikke et øjeblik i tvivl om, at der var tale om bevidste provokationer, som man måtte forsøge at stoppe.

Da det tyske hemmelige politi, Gestapo, først fik selvstændige politimæssige beføjelser efter 29. august 1943, var det dansk politi, der måtte rykke ud, når der blev klaget over opløb, engelsk musik og radioudsendelser. Og hver gang måtte en betjent fra Svendsgades politistation ved Vesterbros Torv af sted for at bede Carl Munck og Josef Søndergaard om at holde igen med løjerne. På et tidspunkt forbød politiet at sende BBC ud over gaden, da det forstyrrede den offentlige orden. Herefter gik Stjerne Radio over til at sende mod gården, og da det også blev forbudt, lukkede de folk ind i butikken og låste døren, mens udsendelsen stod på.

Stjerne Radios aktiviteter var også en torn i øjet på danske nazister og SS-folk, som flere gange forsøgte at smadre butiksvinduerne, hvilket førte til at oprettelse af et lille vagthold, der bevogtede forretningen om natten.

Til trods for dansk politis anmodninger og forbud, tyske klager og danske nazisters angreb fortsatte mændene i Stjerne Radio deres provokationspolitik. Men deres aktivisme stoppede ikke her, og snart overskred de grænsen mellem det lovlige og det ulovlige, da de begyndte at fremstille illegale blade.

De Frie Danske

I november 1942 fik folkene i Stjerne Radio kontakt til udgiverne af det illegale blad De Frie Danske, hvorefter Munck-brødrene og Josef Søndergaard etablerede et illegalt duplikatortrykkeri i Stjerne Radios baglokale. I en vis udstrækning fik de materialerne leveret (stempler, papir og de færdigskrevne stencils), men en håndduplikator og skrivemaskine måtte de selv skaffe. I december 1942 kunne gruppen udsende det første blad fremstillet i Stjerne Radio.

De Frie Danske var startet et år tidligere og var det første landsdækkende, ikkekommunistiske illegale blad, der blev udgivet i Danmark. Det blev skrevet og udgivet af en borgerligt orienteret gruppe i København, men bladet blev sendt rundt i hele landet. Trykkeriet i Stjerne Radio var blot et af flere trykkerier i København, som hver måned trykte bladet i et samlet oplag på over 10.000 eksemplarer.

Med det illegale bladarbejde blev det nødvendigt at udvide kredsen, hvorefter gruppen blev forøget med folk fra livgarden og fra de finlandsfrivilliges forening, som de kendte og stolede på. Den hemmelige fremstilling af De Frie Danske i baglokalet og deres provokatoriske politik mod gaden gik således hånd i hånd. Rent sikkerhedsmæssigt var det ganske uklogt, idet fremstilling og distribuering af illegale blade var aktiviteter, som både danske og tyske myndigheder så strengt på og gjorde sig store anstrengelser for at stoppe. Men trykkeriet i Stjerne Radios baglokale blev aldrig afsløret.

Forretningen på Istedgade blev efterhånden et samlingssted for aktivistisk indstillede mennesker. En del kom og gav en hånd med ved det illegale bladarbejde, og bølgerne gik højt i baglokalet, når det blev diskuteret, om der ikke kunne gøres andet og mere end blot at fremstille De Frie Danske. Stemningen var klart for at danne en sabotagegruppe, der skulle sprænge og ødelægge danske virksomheder, der arbejdede for tyskerne.

Sabotagegruppen

Kernen i den spirende sabotagegruppe blev en anden end i bladgruppen. Hvor Carl Munck havde været ledende i bladfremstillingen, blev Josef Søndergaard, nu med dæksnavnet 'Tom', leder af sabotagegruppen. Carl Munck og arbejdsmand Max Bæklund, der begge havde deltaget i bladarbejdet, gled med over i sabotagegruppen, mens brødrene Ove og Børge Munck kun kom til at deltage sporadisk.

Der blev trukket nye folk ind, som fik stor betydning for den illegale sabotageaktivitet, der udsprang fra Stjerne Radio, blandt andet repræsentant Poul Moesgaard kaldet 'Ewald', læderhandler Mogens Jarset, 'Bob' og Jørgen Haagen Schmith med dæksnavnet 'Citronen', som senere blev kendt for sit samarbejde med 'Flammen', Bent Faur-schou Hviid, i forbindelse med likvideringer af danske i tysk tjeneste. Godt 20 personer var på et eller andet tidspunkt aktive i sabotagegruppen, hertil kom et tilsvarende antal hjælpere, som logiværter, chauffører eller kurerer.

Nogle havde været frivillige i Finland, og de fleste havde aftjent værnepligt, så de havde et vist våbenkendskab, men de var ganske uden erfaring i at håndtere sprængstoffer. Her fik gruppen hjælp fra en ganske uventet side, nemlig fra den kommunistiske sabotageorganisation Bopa, som bi

SAMMENSVORNE. Tre medlemmer af Holger Danske ved Vestre Kirkegård i 1944. Fra venstre ses Bent Faurschou Hviid ('Flammen'), i midten ejeren af Stjerne Radio, Carl Munck, og til højre Olav B. Bertelsen, der medvirkede til det illegale blad- og sabotagearbejde. Foto: Frihedsmuseet

stod ved at lade en af deres garvede sabotører, Knud Børge Jensen med dæksnavnet 'Spræng-Smith', instruere gruppen, levere sprængstof og deltage i de første sabotager. Dog med den bagtanke at indrullere gruppen i Bopa, hvilket ikke blev nævnt, ligesom de heller ikke fortalte, at de var kommunister. Og godt det samme, for flere i gruppen havde som frivillige været i Finland for at kæmpe mod Den Røde Hær, så en kommunistisk instruktør i Stjerne Radio var næppe faldet i god jord.

Gruppen var nok så langt væk fra forestillingen om en aktivistisk sabotagegruppe, som man kunne komme. Det var ikke unge mænd og drenge, som for eksempel i Churchill-klubben, men mænd i deres bedste alder, størsteparten var over 30 år. Det var mænd med forpligtelser – de fleste var gift og havde børn. Det var med andre ord mænd, der havde overvejet, hvad de gik ind til. Gruppen var uden navn frem til begyndelsen af august, da man blev enige om at kalde sig Holger Danske. Den endelige navngivning fandt dog ikke sted i Stjerne Radio, men i en lejlighed i Overgaden neden Vandet 51B på Christianshavn, hvor der i dag sidder en mindeplade over gadedøren.

Sabotage

Gruppens første sabotage fandt sted 7. maj 1943 og var rettet mod radiofabrikken Standard Electric på Nørrebro, der fremstillede radiosendere til tyske fly og ubåde. Udklædt som politimænd lykkedes det at holde sabotagevagterne op og placere to bomber a hver 5 kg trotyl. Aktionen blev dog en fiasko, da bomberne ikke sprang, formentlig på grund af fejlmonterede lunter.

En uge senere var gruppen ude på sin næste aktion, som heller ikke faldt heldigt ud. Søndergaards lille gruppe skulle på sidelinjen deltage i en stort anlagt Bopa-aktion i Tåstrup 15. maj. Mens Bopa-grupper saboterede tre nærliggende værne-magervirksomheder – Hugo Dorphs Konfektionsfabrik, Taastrup Hør- og Dampskæfteri og Henry Daugbjergs Maskinfabrik – var Søndergaards gruppe under ledelse af 'Spræng-Smith' udset til samtidig at sprænge jernbanedæmningen ved Tåstrup Station. Det lykkedes at få anbragt sprængstoffet, men i stedet for at eksplodere gik der blot ild i sprængladningerne, som ikke forårsagede nogen skade.

Men herefter var gruppens læretid ovre, og i løbet af de næste godt tre måneder udførte gruppen

omkring 25 sabotager mod danske virksomheder og tyske anlæg samt gennemførte flere våbenkup.

En af de mere spektakulære sabotager var aktionen mod selve den tyske højborg, Dagmarhus, hvor den tyske rigsbefuldmægtigede Werner Best havde kontor. Sabotagen var spontan og udsprunget af det tyske krav om at overtage hele bygningen. Gruppen havde hverken mandskab eller sprængstof til en større aktion, men man kunne markere sig. Ødelæggelserne skulle helst genere mest muligt, så de første overvejelser gik på at få placeret nogle ølkasser med sprængstof i husets kantine, men det endte med en mindre omfattende sabotage, nemlig ødelæggelsen af husets telefonfordelertavle i kælderen. Gruppen var klar over, at følgen kunne blive tyske repressalier, men det var vilkårene. Selve sabotagen blev udført midt på eftermiddagen 30. juli af Max Bæklund og Mogens Jarset ('Bob'). Ved at udgive sig for arbejdere lykkedes det Max og 'Bob' at passere de tyske vagter og komme ned i kælderen, hvor de placerede en sprængladning på telefонтavlen. De kom uantastet ud igen, men bomben sprang ikke, så de måtte med hjertet oppe i halsen vende tilbage og udskifte luntten. To minutter efter lød eksplosionen.

Den materielle skade ved aktionen, som i nogle dage satte de tyske telefoner ud af drift, var begrænset, men den politiske effekt var stor. Den tyske rigsbefuldmægtigede Werner Best var rasede. Både justitsminister Eigil Thune Jacobsen og Udenrigsministeriets direktør, Nils Svenningesen, måtte stille på Dagmarhus, hvor Best i skarpe vendinger truede med alvorlige indgreb.

'Tom' i fængsel

'Tom' deltog ikke i sabotagen mod Dagmarhus. Han sad nemlig i fængsel. 27. juli 1943 var han blevet arresteret på sin bopæl i Serbiensgade på Amager. Lejligheden blev ransaget, uden at noget mistænkeligt kom for dagen. Og senere på dagen troppede politiet op i Stjerne Radio, og videre gik det til Carl Muncks lejlighed. Men ingen af stederne blev der fundet noget illegalt.

Årsagen til 'Tom's arrestation var et broddent kar i gruppen, som havde lavet et røverisk overfald på en nazistisk cigarhandler. Efter røveriet var han kommet i skudkamp med politiet og var blevet såret i ryggen. Ved afhøringerne hævdede han hårdnakket, at han var frihedskæmper, der havde fået ordre til at give den nazistiske tobakshandler en forskrækkelse, idet han skulle have angivet folk til tyskerne. Han søgte med andre ord at udnytte, at det danske politi så med nogen sympati på

personer, som ydede en modstandsindsats, mens de ikke havde meget tilovers for overfaldsmænd og revolverrøvere. For at underbygge sin historie fortalte han om sin tilknytning til andre illegale aktiviteter, nemlig de sabotagehandlinger, som han havde deltaget i sammen med 'Tom'.

'Tom' blev indsat i Vestre Fængsel, men kom ikke til at sidde længe. Gruppen havde en aftale om, at hvis én blev taget, skulle de øvrige søge at befri ham, og den aftale holdt 'Tom' i sine udsuglede breve gruppen fast på. Der blev derfor udarbejdet en plan, hvor to fra gruppen skulle møde op i Vestre Fængsel og udgive sig for kriminalbetjente, der skulle bringe Søndergaard til afhøring på Politigården. 5. august lykkedes det 'Bob' og 'Ewald' ved hjælp af falske politiskilte at bluffe sig til at få udleveret 'Tom'. Gruppen havde fået sin leder igen.

Først hen under aften, da fangen ikke returnerede til fængslet, blev flugten opdaget. Befrielsen af Søndergaard gav umiddelbart efter anledning til en opstramning af fængslets procedurer omkring afhentning af fanger.

Svendestykket Forum

Gruppens absolut mest kendte sabotage var rettet mod udstillingsbygningen Forum, der i august 1943 var blevet beslaglagt af tyskerne, og som var planlagt at skulle huse 1.500 tyske soldater.

24. august saboterede gruppen bygningen med en ølkasse fyldt med sprængstof. Under aktionen blev 'Tom' Søndergaard alvorligt såret, da han ikke nåede ud af bygningen inden eksplosionen.

Sabotagen fandt sted i en periode, hvor der i en del større provinsbyer var uroligheder med strejker, udgangsforbud, massedemonstrationer, sammenstød og sabotager – det, der senere er blevet kaldt augustoprøret. Oprøret nåede ikke til København, men Forum-sabotagen var Holger Danskes bidrag til de begivenheder, der førte til samarbejdspolitikens fald og tyskernes magtovertagelse 29. august 1943.

Med indførelse af militær undtagelsestilstand 29. august 1943 indførtes også dødsstraf for sabotage og våbenbesiddelse. Det var med ét slag blevet meget farligere at være sabotør. Før skete det med udsigt til lange fængselsstraffe – efter 29. august var det med livet som indsats.

Forum-sabotagen betød, at flere fra gruppen blev eftersøgt af Gestapo. I løbet af september 1943 rejste næsten alle Holger Danske-folkene derfor

illegalt til Sverige. Nogle få andre blev hjemme og fortsatte arbejdet under navnet Holger Danske II. Omkring jule- og nytårstid 1943 returnerede flere af de gamle Holger Danske-folk til København. Tiden og uvirksomheden i Sverige var dræbende, de ville tilbage og deltage i modstandskampen. Igen blev Stjerne Radio, som nu blev bestyret af Ove Munck, et centralt omdrejningspunkt for de hjemvendtes illegale virksomhed. Med udgangspunkt i forretningen udførte gruppen fem aktioner i januar-februar 1944, før de fleste igen måtte flygte til Sverige. Denne gang for resten af krigen.

Enkelte af de hjemvendte fik et blivende samarbejde med det nye Holger Danske II. Det gjaldt i særdeleshed 'Citronen', der blev 'Flammen's faste makker i kampen mod stikkere og danskere i tysk tjeneste.

Tom Søndergaards Holger Danske-gruppe ophørte med at eksistere i februar 1944, og Stjerne Radio mistede betydning som en illegal base. Men andre havde taget over og videreførte det illegale arbejde i Holger Danske. Frem til befrielsen udviklede gruppen sig til en slagkraftig illegal organisation, som 5. maj om morgenen kunne mønstre 400-450 mand.

Og det havde været en aktiv organisation. I hele Holger Danskes toårige virke fra maj 1943 til maj 1945 foretog organisationen mindst 430 aktioner: Godt 150 sabotager, mindst 170 likvideringer eller likvideringsforsøg og over 110 våbenaktioner.

Selv om Holger Danske begyndte med sabotage, fik kampen mod de danske tyskerhåndlangere større betydning, efterhånden som modstandskampen skærpedes.

Faktisk blev Holger Danske den mest aktive organisation inden for likvideringsarbejdet, men da li-

kvideringer af danskere i tysk tjeneste først tog sin begyndelse ved nytårstid 1943-44, fik gruppen i Stjerne Radio intet med den del af arbejdet at gøre. På tabskontoen kunne Holger Danske notere mere end 60 døde, enten henrettet, dræbt under aktion eller død i tysk koncentrationslejr. Andre var arresteret og deporteret til tyske lejre eller fængsler, hvorfra mange kom hjem skadede på krop og sjæl.

Sprængningerne af Stjerne Radio

Det illegale arbejde med udgangspunkt i Stjerne Radio ophørte i begyndelsen af 1944, men de mange provokationer, der udsprang fra forretningen, betød at den havnede på den dansk-tyske Petergruppes terrorliste over gengældelsesmål. 13. maj 1944 klokken 23 blev Stjerne Radio sprængt som led i den bølge af bombeattentater – de såkaldte schalburgtager – der samme nat ramte Illum, Magasin du Nord og Daells Varehus.

Stjerne Radio blev schalburgteret endnu en gang, 28. oktober 1944, men genopbygget og fortsatte i familien Muncks eje som radio- og til sidst kun pladeforretning, indtil den lukkede i 1966, hvor den blev solgt. Derefter havde en kiosk til huse i bygningen, indtil den blev revet ned 1996. For at dække hullet mellem karreerne, blev der opført en mur ud mod Istedgade.

Og sådan har det stået i knap 20 år, men nu er muren væk, og en udstillingsbygning er ved at blive rejst med en fuldstændig kopi af Stjerne Radios facade, som den tog sig ud i 1943, da forretningen var rammen om Holger Danskes illegale modstandsarbejde. Det genopståede Stjerne Radio bliver indviet 29. august 2015, hvor der fremover skal vises udstillinger om besættelsestiden og modstandskampen.

Artiklen blev bragt i Politiken, søndag d. 23. august 2015

Peter Birkelund er arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet i København. Han har i mange år forsket og skrevet om modstandskampen, senest den anmelderroste 'Sabotør i Holger Danske' (Lindhardt og Ringhof, 2015)